

Ладоня К. Ю.,
науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України,
аспірант Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

НЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СУТНІСТЬ, ВИЗНАЧЕННЯ, ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто сутність неологічної лексики, основні принципи класифікації та функціонування у мові. Проаналізовано різні погляди українських та зарубіжних учених на проблему визначення поняття неологізму, окреслено основні умови та причини появи неологізмів в українській мові та особливості функціонування.

Ключові слова: неологізм; визначення неологізму; класифікації неологізмів; функціонування неологізмів.

Постановка проблеми. Найважливішою умовою існування мови є її безперервний розвиток, який найбільш помітний у лексико-семантичній системі. Процес пізнання світу, поява нових понять і реалій, зміни в суспільному житті, прогрес у науці й техніці відбуваються безперервно і потребують необхідної кількості нових лексичних одиниць.

Неологія як наука постала лише в другій половині ХХ ст., хоч сам термін «неологія» в науковий обіг уведуть ще на початку ХІХ ст. і використовують для означення сукупності нових слів: у 1801 р. в Парижі вийшла друком лексикографічна праця Л. Мерсьє «Neologie, ou vocabulaire de mots nouveaux, ou pris dans des acceptions nouvelles» («Неологія, або словник слів нових, слів, що підлягають оновленню, і слів, узятих у нових значеннях») [1, с.57].

На думку російського вченого В. Гака, виникненню неології (як науки про неологізми) сприяв «неологічний бум» другої половини ХХ ст. – поява великої кількості нових слів, широке розповсюдження, пов'язане з науково-технічною революцією, розвитком засобів масової комунікації, загальним прискоренням ритму життя суспільства тощо [2, с. 40].

Характерно, що для української мови «неологічний бум» кінця минулого століття не є першим, адже дослідники фіксують появу значної кількості неологізмів на початку ХХ ст. На думку мовознавців, впливав на це «не тільки велегеньський розвиток поодиноких наук, головню техніки, але й небувалий досі розрив української культури» [3, с. 3]. Серед основних причин появи неологізмів того періоду вказують як на розвиток української освіти, преси, наукової літератури, так і на перші спроби уніфікації української літературної мови, «щоб вирівняти велику прірву між т. зв. галицькою і наддніпрянською мовою» [3, с. 60]. Основними творцями нових слів того періоду стають перекладачі, журналісти, науковці, яким не вистачало «чисто народної простолюдної мови» [3, с. 60] для потреб своєї творчої діяльності.

Але особливої актуальності проблема виникнення та вживання нових слів набула в наш час. Відмінними рисами є розквіт носіїв мови, послаблення «внутрішнього цензора» і, як наслідок, виникнення великої кількості різноманітних новоутворень [4, с. 2], що спричинило створення спеціальних центрів неології (зокрема англійської, німецької, французької, російської тощо) для спостереження за мовними новоутворен-

нями в країнах світу й оформлення неології в окремий розділ лексикології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення теорії неології були предметом дослідження таких учених, як О. Брагіна, В. Гак, О. Земська, Ж. Колоїз, Н. Котелова, А. Ликов, В. Лопатін, А. Нелюба, Г. Склярєвська, А. Тараненко, С. Тогоєва та ін.; сучасні дослідження неологізмів, зокрема у сфері ЗМІ та Інтернету, проводили М. Бергельсон, Т. Виноградова, Г. Вокальчук, О. Горошко, Л. Іванов, М. Навальна, Т. Попова, О. Стишов, Л. Струганець, С. Чемеркін, Е. Штукарьова та ін.

Мета статті – проаналізувати основні погляди на природу неологізмів, причини виникнення, принципи класифікації й функціонування в мові тощо.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи історію досліджень проблеми нових слів, можна виокремити такі її періоди:

- намагання виділити нові слова в окрему категорію;
- виділення в межах цієї групи слів окремих категорій через неоднорідність новотворів;
- початок інтенсивного вивчення індивідуальних новоутворень як частини загальної проблеми вивчення неологізмів [5, с. 119].

Результати досліджень нових слів реалізуються в словниках неологізмів.

Отже, неологія – це наука, що фіксує та класифікує, спостерігає за адаптацією та здійснює лексикографічне розроблення нових слів.

Досі немає чіткого визначення й розмежування основних понять неології. Учені погоджуються, що предметом вивчення названої науки є нове слово (неологізм), але з наданням чіткого визначення цьому поняттю виникають певні проблеми. Неологізм не є статичним, він має динамічну природу, тому часом важко визначити межі перебування новоутворення в статусі неологізму.

Т. Попова, досліджуючи неологізми, виділила кілька лінгвістичних напрямів вивчення новотворів, що визначають сутність [6, с. 4–10]:

- за стилістичною теорією до неологізмів уходять стилістично марковані слова, значення слів та фразеологізми, що містять у собі конотацію новизни, яка відчувається мовцем і залежить від його мовної компетентності;
- психолінгвістична теорія представлена в дослідженнях С. Тогоєвої, яка визначає *неологізм* як мовну одиницю, що не траплялась раніше в мовленнєвому досвіді носія мови;
- неологізми (за лексикографічною теорією) – це слова, що не потрапили до словників;
- денотативна теорія визначає неологізм як слово на позначення нового явища (денотата), поняття тощо;
- прихильники структурної теорії зараховують до неологізмів лише структурно і формально абсолютно нові слова

(одиниці, створені на основі відомих у мові морфем, на їхню думку, можуть бути в будь-який час відтворені мовцями, є зрозумілими для них, не можуть вважатися неологізмами);

– конкретно-історична теорія Н. Котелової потребує уточнення сутнісної новизни неологізму в просторі й часі та зазначає, що «неологічність» слова має певні хронологічні (нове для певного часу) та просторові (нове для багатьох мов, національної або літературної мови, певної «підмови» (діалекту, жаргону), для мови чи мовлення) межі.

Також певні проблеми виникають зі спробами визначення й розмежування таких понять *неології*, як «неологізм» і «оказіоналізм». Деякі мовознавці протиставляють *оказіоналізм* і *неологізм*, перший трактують як одиницю мовлення, а другий – як одиницю мови; перший як такий, що виникає безпосередньо під час мовлення в конкретних мовленнєвих ситуаціях, а другий – як такий, що існує окремо від контексту й здатний до відтворення; перший має конкретного автора, другий – загальномовний; перший виникає переважно випадково, другий – за законами й під тиском певної мови (цілком закономірно).

Як визначає А. Ликова, *неологізми* – це нові слова мови на початку своєї історії мовного життя [6, с. 85]; вони з'являються в певний період і згодом перестають бути новими, потрапивши до активної або застарілої лексики; *оказіональні* слова не мають здатності старіти, а тому не можуть бути новими словами, тобто позбавлені можливості називатися неологізмами [6, с. 43].

Українська дослідниця Ж. Колоїз вважає *оказіоналізми* прототипами кожного загальномовного неологізму [1, с. 62], першим кроком функціонування в мові: усе нове під час свого народження є випадковим, створюється не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Окреслює таку модель функціонування та адаптації неологізмів у мові:

1) *оказіональний* – шойно створений неологізм, що не вийшов за межу конкретної ситуації спілкування;

2) *узувальний* – неологізм, який вийшов за межі ситуації спілкування, сприймається суспільством, але не вийшов за межі пасивності;

3) *узувальний*, який долає межу пасивності й перестає бути неологізмом [7, с. 80].

Ознакою долаання межі пасивності неологізму вважають фіксування новоутворень у загальномовних словниках, яке відбувається в три етапи:

1) перша фіксація неологізму в наукових статтях, дисертаціях тощо;

2) фіксація відібраних найбільш поширених новоутворень у спеціальних словниках неологізмів;

3) остаточне закріплення неологізму в мові, про що свідчить розміщення в тлумачному словнику.

Динамічність і багатогранність неологізмів викликало потребу оцінювати за різними критеріями і, як наслідок, спричинило виникнення великої кількості різноманітних класифікацій.

Виділяють такі типи класифікацій неологізмів:

1) за видом мовної одиниці:

- неолексеми – нові слова;
- неофраземи – нові фразеологічні утворення;
- неосемеми – нові значення старих слів.

Серед неолексем розрізняють:

– власне неолексеми – слова, що характеризуються абсолютною новизною і форми, і змісту (як правило, це запозичення з інших мов);

– новотвори – слова з новою формою і новим значенням (слова, створені за питомими словотвірними моделями зі слів, що вже є в мові);

– трансформації – слова, в яких нова форма поєднується зі значенням, що передавалося раніше іншими лексичними засобами;

– семантичні неологізми – наявні в мові форми, які або повністю змінюють своє значення, або до наявної семантичної структури додають новий лексико-семантичний варіант;

2) за видом означуваного поняття, явища, виділяють неологізми, що позначають:

- нову реалію;
- стару реалію;
- актуалізовану реалію;
- реалію, яка відмирає;
- реалію, якої не існує;

3) за ступенем новизни мовної одиниці:

– абсолютні (сильні) – слова, яких не існувало в мові раніше;

– відносні (слабкі) – слова, які вже існували або існують у мові, але отримали нове значення;

4) за способом утворення:

– запозичені (розрізняють зовнішні й внутрішні);

– словотвірні (утворені за словотвірними моделями конкретної мови);

– семантичні (утворені через переосмислення слів, що вже є в мові, серед яких розрізняють метафоричні, метонімічні, звуження або розширення значення тощо);

5) за рівнем соціалізації:

– узувальні – одиниці, що ввійшли в мовну систему;

– *оказіональні* – одиниці мовлення;

– *потенціоналізми* – слова, що згодом перетворюються на узувальні неологізми;

– індивідуально-авторські;

6) за типом освоєння неологізмів:

– моментальні входження, що виникають одразу з появою важливих і актуальних реалій;

– поступові входження, що апробуються в мові через вживання в синонімічних рядах;

– несподівані (випадкові) входження – *оказіональні* текстові утворення, які після тривалого вживання в результаті соціальної апробації ввійшли до нормативного словника.

Деякі дослідники (Ж. Колоїз, Н. Копилова), надаючи неологізмам більш широкого значення, виділяють на всіх мовних рівнях і розрізняють такі: фонетичні, граматичні, лексичні, синтаксичні тощо.

У трактуванні *неологізму* покладено поєднання об'єктивних (час появи-новизни, прикріплення до певних часових меж) і суб'єктивних (психологічне відчуття новизни, «свіжості») ознак; його початкова межа чітко визначена й об'єктивна, кінцева – не визначена і не може бути визначеною, бо суб'єктивна. Класифікування новоутворень допомагає конкретизувати саме поняття *неологізму* й дати йому визначення. Предметом нашого детального розгляду є неологізми лексичного рівня, тому за основу беремо таке: неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, периферійних номінацій, актуалізація яких зумовлена соціальними й територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також *оказіоналізми* (індивідуально-авторські новації), використані одноразово в мовній практиці певного авто-

ра, видання, редакції чи в конкретному тексті. Новизна таких номінацій на цьому часовому відрізку усвідомлюється загалом [10, с. 14].

Серед мовних чинників, що зумовлюють виникнення нових слів, виділяють такі:

- денотативний (необхідність позначити новий об'єкт);
- стилістичний (потреба в експресивності мовлення);
- тиск мовної системи (виникнення потенційно можливих слів на базі моделей, що вже існують) [2, с. 41].

Основними принципами, за якими здійснюються нові номінації, є такі:

- мотивованості (будь-який номен так чи інакше мотивований іншим (семантично, структурно, асоціативно тощо));
- парадигматичності (будь-який номен, з'являючись, передбачає запрограмованість на входження до наявних, реальних мовних систем);
- модельності і зразка (будь-який номен, який би не був ступінь його несподіваності, незвичності, є звичайним, очікуваним, зважаючи на закони мови, оскільки завжди утворюється за наявними в мові моделями та зразками) [10, с. 5].

Серед екстралінгвальних чинників, що спричиняють виникнення нових слів в українській мові останніх десятиліть, виділяють:

- демократизацію всіх галузей суспільного життя;
- істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури;
- державний статус української мови;
- зміни в соціальній структурі українського суспільства;
- задоволення практичних потреб мовців;
- поширення моди на певні мовні форми;
- пошуки нових експресивних засобів вираження [9, с. 10].

Окрім того, дослідники вказують на особливу роль нових інформаційних технологій у виникненні та функціонуванні значної кількості неологізмів останніх років.

Висновки. Отже, підсумовуючи погляди дослідників, можемо сказати, що кожне нове слово мови (неологізм) має конкретного автора (навіть якщо ми про нього не знаємо), є засобом самовираження. За час функціонування неологізму слово може соціалізуватися (бути прийнятим суспільством) і лексикалізуватися (закріпитися в мовній системі). Процес соціалізації, як правило, відбувається у два етапи: слово сприймається посередниками (журналістами, письменниками, викладачами, науковцями та ін.), які доносять його до широкого загалу. Якщо слово сприймається і використовується більшою частиною мовців, то воно лексикалізується, що відображається в словниках загальноживаної лексики.

Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в дослідженні української неологічної лексики, що з'являється в мові сьогодні (на конкретному мовному матеріалі).

Література:

1. Колоїз Ж.В. Українська неологія: здобутки та перспективи. Наукові праці. Філологія. Мовознавство. Том 105. С. 57–62.
2. Гак В.Г. О современной французской неологии. Новые слова и словари новых слов. Ленинград: «Наука», 1978. С. 37–52.
3. Грицак С. Неологізми в сучасній українській літературній мові. Друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1935. 65 с.
4. Попова Т.В. Русская неология и неография: учебное электронное текстовое издание. ГОУ ВПО УГТУ – УПИ. Екатеринбург, 2005. URL: <http://www.unizd.hr/Portals/35/2011-12/neol.pdf>
5. Попко Л.П. Неологизация в языке как трансляция культурно-лингвистической национальной ментальности. Монография. Киев: ГАРККиИ, 2007. 360 с.
6. Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово называть неологизмом? Русский язык в школе. 1972. № 2. С. 42–53.
7. Колоїз Ж.В. До питання про диференціацію основних понять неології. Вісник Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2002. № 3. С. 78–83.
8. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2003. 36 с.
9. Нелюба А.М. Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 32 с.

Ладоня К. Ю. Неологизмы в украинском языке: сущность, определение, принципы классификации и функционирования

Аннотация. В статье рассмотрена сущность неологической лексики, главные принципы классификации и функционирования её в языке. Проанализированы разные точки зрения украинских и зарубежных учёных на проблему определения понятия неологизм, охарактеризованы главные условия и причины возникновения неологизмов в украинском языке и особенности их функционирования.

Ключевые слова: неологизм; определение неологизма; классификации неологизмов; функционирование неологизмов.

Ladonia K. Neologisms in the Ukrainian language: essence, definition, principles of classification and functioning

Summary. The article deals with the essence of the neologistic vocabulary, the basic principles of classification and their functioning in language. Different views of Ukrainian and foreign scientists on the problem of the definition of the concept of neologism are analyzed, the main conditions and causes of the appearance of neologisms in the Ukrainian language and the peculiarities of their functioning are outlined.

Key words: neologism; definition of neologism; classification of neologisms; functioning of neologisms.